

ARABCHA O'ZLASHMALAR O'ZBEK TILIDA: SHAKL, MA'NO VA ISHLATILISH XUSUSIYATLARI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi,

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 2-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: **Baxtiyarova Fotimaxon Sodiqovna,**

Alfraganus universiteti, f.f.n.(PhD).

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola o'zbek tilida uchraydigan arabcha o'zlashmalarning lingvistik xususiyatlarini har tomonlama yoritishga qaratilgan. Arab tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan leksik birliklarning shakl jihatdan fonetik va morfologik moslashuvi, ularning semantik o'zgarishlari hamda zamonaviy o'zbek tilida qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada arabcha o'zlashmalarning qanday kontekstlarda ishlatilishi, ular qanday stilistik va funksional yuklama kasb etishi ko'plab adabiy, rasmiy va og'zaki nutq namunalari orqali ochib beriladi. Shuningdek, bu so'zlarning milliy til tarkibida qanday semantik torayish, kengayish yoki ma'no ko'chishlarga uchragani lingvistik misollar asosida yoritiladi. Arabcha o'zlashmalar o'zbek tilining boyishiga, diniy-ma'naviy va ilmiy-rasmiy leksikasining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ushbu maqolada ayni o'zlashmalarning shakliy va ma'noviy o'zgarishlari bilan bir qatorda ularning hozirgi tilshunoslikdagi o'rni va dolzarbligi ham baholanadi.

Kalit so'zlar: arabcha o'zlashmalar, fonetik moslashuv, semantik o'zgarish, stilistik kontekst, morfologik integratsiya, o'zbek tili, diniy leksika, rasmiy uslub

АННОТАЦИЯ: Настоящая статья посвящена всестороннему анализу арабских заимствований в узбекском языке, включая их фонетические, морфологические и семантические особенности. Рассматриваются механизмы адаптации арабской лексики к узбекской языковой системе, в частности изменения в произношении, словообразовании и значении. Особое внимание уделяется стилистическим функциям арабизмов в разных регистрах языка: в литературных текстах, официальной документации, религиозной лексике и разговорной речи. На основе конкретных примеров анализируются случаи семантического сужения, расширения и переосмысления. Арабские заимствования оказали значительное влияние на развитие узбекской лексики, обогатив её терминами, отражающими духовные, научные и культурные реалии. В статье также рассматривается актуальность их изучения в современной лингвистике.

Ключевые слова: арабские заимствования, фонетическая адаптация, семантические изменения, стилистические функции, морфологическая интеграция, узбекский язык, религиозная лексика, официальный стиль

ABSTRACT: This article presents a comprehensive linguistic analysis of Arabic loanwords in the Uzbek language, focusing on their phonetic adaptation, morphological integration, and semantic transformation. It examines how these borrowed lexical units have been absorbed into the structure of the Uzbek language, undergoing shifts in pronunciation, form, and meaning. The study also highlights the stylistic usage of Arabic-origin words across different functional registers, including literary, official, religious, and colloquial contexts. Through concrete examples, the article explores semantic narrowing, expansion, and shifts in meaning that have occurred during the adaptation process. Arabic loanwords have significantly enriched Uzbek vocabulary, especially in domains such as religion, science, governance, and literature. The article concludes with a discussion of the linguistic relevance and cultural importance of Arabic borrowings in the context of modern Uzbek linguistics.

Keywords: Arabic loanwords, phonetic adaptation, semantic transformation, stylistic usage, morphological integration, Uzbek language, religious terminology, formal register

KIRISH.

O'zbek tili tarixiy taraqqiyot jarayonida turli tillar bilan uzviy aloqada bo'lgan, ko'p qatlamli va boy leksik tizimga ega til sifatida shakllangan. Xususan, arab tili bilan bo'lgan aloqalar o'zbek tilining leksik tarkibiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan. Bu aloqalar faqat tilshunoslik darajasida emas, balki diniy, madaniy, ilmiy va ijtimoiy munosabatlar zaminida ham yuzaga kelgan. Islom dinining tarqalishi bilan birga, arab tili Markaziy Osiyoda ilm-fan, ta'lim, huquq va adabiyot tili sifatida mustahkam o'rin egallagan. Natijada, arab tilidan o'zbek tiliga minglab leksik birliklar o'zlashgan. Arabcha o'zlashmalar — bu arab tilidan bevosita yoki bilvosita (fors, turkiy tillar vositasida) o'zbek tiliga kirib kelgan, va fonetik, morfologik, semantik jihatdan mahalliylashgan so'zlardir. Ular orasida diniy-ibodatga oid terminlar (*namoz, ro'za, haj*), ilmiy atamalar (*ilm, fan, hikmat*), ijtimoiy-huquqiy tushunchalar (*haq, adolat, muomala*) va kundalik hayotga oid so'zlar (*savob, halol, harom*) mavjud. Bugungi kunda arabcha o'zlashmalar o'zbek tilining turli funksional uslublarida faol qo'llanilmoqda. Ularning hozirgi til tizimidagi o'rni, ma'no o'zgarishlari, stilistik yuklamasi va grammatika bilan uyg'unlashuvi lingvistik jihatdan qiziqarli tadqiqot obyektidir. Ayniqsa, globallashuv sharoitida arabcha atamalarining zamonaviy til muhitidagi roli va yangicha ishlatilish tendensiyalari dolzarb masalaga aylanmoqda. Ushbu maqolada arabcha o'zlashmalarining o'zbek tilidagi shakliy (fonetik va morfologik), ma'noviy (semantik) va uslubiy (stilistik) xususiyatlari tizimli tarzda tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning adabiy, rasmiy va so'zlashuv uslubidagi ishlatilish kontekstlari real til misollari asosida yoritiladi. Maqolaning maqsadi —

arabcha o'zlashmalarning tilimizdagi evolyutsiyasini aniqlash, ularning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish va bugungi nutqiy muhitdagi o'rnini belgilashdan iborat.

METODOLOGIYA.

Ushbu maqolada arabcha o'zlashmalarni o'rganishda zamonaviy lingvistik tadqiqot usullari qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar va yondashuvlar asosiy o'rin tutdi:

Korpusli tahlil metodi: O'zbek tilidagi arabcha o'zlashmalarni aniqlash va ularning ishlatilish doirasini tahlil qilish uchun zamonaviy o'zbek til korpuslari (milliy va elektron)dan foydalanildi. Korpusda mavjud real matn namunalaridan (adabiy, ilmiy, ommaviy axborot vositalari va so'zlashuv nutqlari) o'zlashmalar qidirildi va ularning kontekstual ishlatilishi o'rganildi.

Taqqoslash va solishtirma tahlil: Arabcha o'zlashmalarning fonetik va morfologik shakllarini tahlil qilishda arab tilidagi asl shakllar bilan o'zbek tilidagi versiyalari solishtirildi. Shuningdek, o'zbek tilining boshqa tillardan o'zlashgan so'zlari bilan taqqoslanib, moslashuv jarayoni aniqlanmoqda.

Semantik tahlil: So'zlarning ma'nosidagi o'zgarishlar, torayish yoki kengayish kabi semantik jarayonlar lingvistik nazariyalar asosida tahlil qilindi. Bu usul arabcha o'zlashmalarning o'zbek tilidagi ma'no doirasini aniqlash imkonini berdi.

Stilistika tahlili: Arabcha o'zlashmalar o'zbek tilining turli uslubiy qatlami — rasmiy, ilmiy, adabiy va so'zlashuv uslublaridagi o'rni va vazifasi o'rganildi. Ushbu bosqichda o'zlashmalarning uslubiy kontekstdagi roli, funksiyasi hamda stilistik rang-barangligi tahlil qilindi.

Deskriptiv lingvistika yondashuvi: Tadqiqot jarayonida o'zbek tilidagi arabcha o'zlashmalarni tasniflash, ularning shakl va ma'no xususiyatlarini aniqlashga urg'u berildi. Til o'zgarishlari va rivojlanishini izohlashda deskriptiv metoddan foydalanildi.

Adabiyotlarni tahlil qilish: Tilshunoslik, leksikologiya, etimologiya sohasidagi zamonaviy ilmiy manbalar, lug'atlar va ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Bu esa arabcha o'zlashmalarni ilmiy asosda o'rganishga xizmat qildi.

MUHOKAMA VA NATIJA.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, arabcha o'zlashmalar o'zbek tilining leksik tizimida muhim o'rin tutadi va ular ko'p qirrali lingvistik jarayonlar orqali tilga moslashgan. Fonetik va morfologik jihatdan o'zbek tilining tovush va so'z yasash qoidalariga moslashish jarayoni aniq kuzatildi. Masalan, arab tilidagi ba'zi tovushlarning o'zbek tilida mos ekvivalenti mavjud emasligi sababli, ularning o'rniga yaqin tovushlar tanlangan yoki ba'zi tovushlar yo'qotilgan. Semantik darajada esa, arabcha o'zlashmalar ba'zan o'zbek tilida yangi ma'nolarni qabul qilib, kengaygan yoki toraygan. Masalan, "ilm" so'zi arab tilidagi "bilim" ma'nosidan tashqari, o'zbek

tilida ko‘proq diniy bilim ma’nosida ishlatiladi. Bu ma’no ko‘chishlari madaniy va tarixiy kontekstga bog‘liq holda yuzaga kelgan. Stilistika nuqtai nazaridan, arabcha o‘zlashmalar ko‘pincha rasmiy, diniy va ilmiy nutqlarda ko‘proq qo‘llaniladi, biroq ular adabiy til va kundalik so‘zlashuvda ham keng tarqalgan. Shu bilan birga, ba’zi arabcha o‘zlashmalar og‘zaki nutqda so‘zlashuvchining madaniy va diniy tafakkuri darajasini ko‘rsatuvchi omil sifatida ham xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar asosida quyidagi asosiy natijalarga kelingan:

- Arabcha o‘zlashmalar o‘zbek tilida fonetik va morfologik jihatdan muvaffaqiyatli integratsiyalashgan va bu jarayon davom etmoqda.
- Ularning ma’nolari ko‘pincha madaniy kontekstga bog‘liq holda o‘zgarib, yangi semantik qatlamlar hosil qiladi.
- Stilistik jihatdan arabcha o‘zlashmalar turli uslubiy qatlamlarda turlicha funktsiyalarga ega bo‘lib, til boyligining o‘sishiga xizmat qiladi.
- Arabcha o‘zlashmalar o‘zbek tilining madaniy va tarixiy ildizlarini aks ettiruvchi muhim tilshunoslik hodisasi sifatida saqlanib qolmoqda.

Umuman olganda, arabcha o‘zlashmalar o‘zbek tilining leksik tizimini boyitib, uni yanada murakkab va ko‘p qirrali qiladi. Ularning o‘rganilishi tilshunoslik, tarix, madaniyat va diniy tadqiqotlar uchun qimmatli ma’lumotlar beradi.

XULOSA.

Ushbu maqolada arab tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan o‘zlashmalar tahlil qilinib, ularning shakl, ma’no va ishlatilish xususiyatlari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, arabcha o‘zlashmalar o‘zbek tilining fonetik va morfologik tizimiga muvaffaqiyatli moslashgan, bu jarayon tilning tabiiy rivojlanishining ajralmas qismidir. Semantik jihatdan o‘zlashmalar ko‘pincha ma’no kengayishi yoki torayishi kabi o‘zgarishlarga duch keladi, bu esa ularning madaniy va tarixiy kontekstga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shuningdek, arabcha o‘zlashmalar o‘zbek tilining turli uslubiy qatlamlarida — ayniqsa rasmiy, ilmiy va diniy nutqda keng qo‘llaniladi. Ular til boyligini oshirish bilan birga, o‘zbek tilining madaniy merosini, tarixiy ildizlarini ifodalaydi va hozirgi zamon tilshunosligi uchun dolzarb tadqiqot obyekti bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, arabcha o‘zlashmalar o‘zbek tilining leksik sistemasi uchun muhim tarkibiy qism bo‘lib, ularning o‘rganilishi til rivoji, madaniy o‘zgarishlar va tilning funksional imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Kelajakda bu sohada yanada kengroq korpusli tadqiqotlar olib borilishi o‘zbek tilshunosligi va umumiy tilshunoslik uchun katta foyda keltirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov, I. (2018). *O‘zbek tiliga kirib kelgan arabcha o‘zlashmalar fonetik xususiyatlari*. Toshkent: Fan va Texnologiya.

2. Islomov, R. (2020). Arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan leksik birliklarning semantik evolyutsiyasi. *Til va Adabiyot*, 3(12), 45–52.
3. Karimov, S. (2019). Arabcha o'zlashmalarning o'zbek tilidagi morfologik integratsiyasi. *O'zbek tili va adabiyoti*, 1, 75–81.
4. Mamatqulov, A. (2021). *Arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan so'zlarning stilistik xususiyatlari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
5. Nasriddinova, G. (2017). Arabcha o'zlashmalarning o'zbek tilida qo'llanilishi va ularning uslubiy roli. *Filologiya fanlari*, 5(18), 102–108.
6. Qodirov, M. (2016). *Arabcha va forscha o'zlashmalar o'zbek tilida: taqqosiy tahlil*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti.
7. Rashidov, T. (2015). Arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan diniy terminlarning leksik va semantik o'zgarishlari. *O'zbek tili va madaniyati*, 2(9), 60–67.
8. Sodikova, N. (2022). Arabcha o'zlashmalarning zamonaviy o'zbek tilidagi qo'llanilishi: korpus asosida tahlil. *Lingvistika*, 4(23), 130–138.
9. Tolipov, D. (2018). O'zbek tilidagi arabcha o'zlashmalar: etimologik va funksional aspektlar. *Filologik izlanishlar*, 7(2), 88–95.
10. Zokirova, L. (2019). *Arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan so'zlarning ma'nosi va ishlatilish xususiyatlari*. Toshkent: O'zbek Tilshunoslik Instituti Nashriyoti.